

les aparences que dominen l'existència humana. La teoria de l'humor de Freud es desprèn de la seva descoberta més general i fonamental, que és que mai no es conclou una harmonia de l'home amb la seva natura i que això és així pel fet que parla. L'ésser de l'home no coincideix amb cap codi; però Freud va ensenyar a veure a quin codi remet l'experiència del parlar. De fet, tot codi exclou el seu subjecte d'una experiència total de la llei; així, el subjecte de la paraula és exclòs del saber del codi al qual ella remet, codi que Lacan precisa com el del llenguatge.

L'experiència psicoanalítica es basa precisament en aquesta excentricitat de l'ésser humà, la que el fa subjecte de la paraula i del llenguatge. Veurem en aquesta segona part que el problema de la psicoanàlisi és el de recollir en el domini de la llei científica allò que en el Codi civil es posa de manifest, sota una forma humorística: l'exclusió del subjecte.

El principi de la ignorantia iuris

"Es sabido —diu Joaquín Costa en el seu discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de Jurisprudència—, que uno de los más firmes sostenes de las sociedades civilizadas viene siendo, desde hace más de dos mil años, una presunción juris et de jure que constituye un verdadero escarnio y la más grande tiranía que se haya ejercido jamás en la historia: esa base, ese cimiento de las sociedades

humanas es el que se encierra en estos dos conocidos aforismos, heredados de los antiguos romanistas: 1º A nadie le es permitido ignorar las leyes (nemini licet ignorare ius); 2º En su consecuencia, se presume que todo el mundo las conoce, por lo cual, aunque resulte que uno las ignoraba, le obligan lo mismo que si las hubiese conocido (nemo ius ignorare censetur: ignorantia legis neminem excusat). Esta presunción se mantiene á sabiendas de que es contraria á la realidad de las cosas; á sabiendas de que es una ficción, á sabiendas de que es una falsedad, á sabiendas: Primero, de que nadie conoce todo el derecho, de que sólo una insignificante minoría de hombres sabe una parte, y no grande, de las leyes vigentes en un momento dado; Segundo, de que es imposible que la mayoría, y aún esa minoría misma, las conozca todas; y Tercero, de que la presunción conforme á la verdad de los hechos, conforme por tanto á la razón, á la verdad y á la lógica sería cabalmente la inversa, que nadie conoce las leyes como no se pruebe lo contrario."¹

El principi que dóna pretext per a la brillant entrada acadèmica de Joaquin Costa és, en efecte, tant antic com el Dret mateix. Ja el Corpus Iuris Civilis de Justinià s'ocupava del tema de la ignorància del dret. El Codi i el Digest

¹J. COSTA, El problema de la ignorancia del Derecho y sus relaciones con el "status" individual, el "referendum" y la costumbre, (1901).

dediquen sengles títols a "De iuris et facti ignorantia",² l'objecte dels quals és la distinció entre la ignorància dels fets que comporten un dret i el dret mateix; per exemple: una cosa és que algú ignori que tal subjecte li és cognat, o que ignori que el fet que ho sigui li dóna drets d'herència. La màxima que resumeix la qüestió, la més citada entre totes, és: "La regla és que a cadascú el perjudica certament la ignorància de dret, però no la ignorància de fet".³

Aquest principi valia en temps de Justinià per a tots els subjectes del dret, amb les excepcions dels menors de 25 anys, les dones, els rustices, els milites.

De l'examen dels fragments recopilats en el Codi i en el Digest conclou M.S. Fazio⁴ la relativitat del principi per als romans. Llegim, en efecte al Digest: "(...) la ignorància de dret sigui en detriment d'aquell a qui li sigui fàcil saber; cosa que rarament s'haurà d'admetre."⁵ Aquesta és una de les maneres de dubtar de l'autenticitat de la frase que generalitza el principi.

Però fos com fos, aquest principi aniria perdent excepcions i fent-se cada cop més universal.

Per exemple, l'escola de Bolonya, que va estudiar

²Codi, 1, 18; Digest, 22, 6.

³"Regula est. iuris quidem ignorantiam cuique nocere. facti vero ignorantiam non nocere." (Digest, 22, 6, 9). Ius és aquí el "dret" en el seu sentit més ampli, que inclou la lex (Cf. M.S. Fazio, "Ignoranza della legge. Diritto romano" dins Enciclopedia del Diritto, de Giuffrè).

⁴M. S. FAZIO, "Ignoranza della legge. Diritto romano" dins GIUFFRÈ, Enciclopedia del diritto.

⁵Digest, 22, 6, 9, 3.

detingudament el Corpus Iuris al segle XII, va introduir la distinció entre la ignorància del Dret natural i la ignorància del Dret civil. Mentre que aquest es pot ignorar sense pena, no es pot fer el mateix amb els principis del Dret natural. Aquesta distinció es prolongaria fins a principis del segle XIX.

Ara bé, el gran canvi en la consideració del brocard s'havia produït amb l'escola iusnaturalista, a partir de la seva exigència de donar a la llei civil un ordre de veritat idèntic al de les lleis de la natura. Com per a ells la força del dret prové del contracte, ningú no pot al·legar ignorància de les seves clàusules. Amb els iusnaturalistes queda abandonat el principi com a problema, i la màxima ignorantia iuris non excusat és absoluta i inapel·lable.⁶

De fet, apareix com una pura necessitat lògica de la codificació, que caldria estudiar en termes de ficció legal. Tot i amb això, hom continua intentant donar-ne justificacions. Per exemple, la de que en el fons tots els ciutadans coneixen la llei perquè ells mateixos, en persona i per intermediari dels seus representants en el Parlament, l'han feta. També es considera que ningú no pot al·legar ignorància de la llei perquè es publica en uns llocs que determina la mateixa llei, i això es fa dins uns terminis fixats. Una altra justificació és que la ignorància de la llei

⁶El principi és "una necessitat logica assoluta, inevitabilmente inerente a qualsiasi ordinamento normativo". A. D'Atena a l'article "Ignoranza de la legge. Diritto costituzionale" dins la citada Enciclopedia del Diritto, de GIUFFRÈ.

no excusa perquè tothom sap que existeix una cosa així, i per tant li basta al subjecte la suposició, sempre present, d'una possible afectació legal dels seus actes per considerar-lo coneixedor de la legalitat. Amb què té l'obligació d'informar-se.

Diguem també que, modernament, la publicació de les lleis no és ja una necessitat material per a la seva transmissió, sinó un requisit formal: no hi ha llei sinó publicada.⁷

El codi crea un domini inconscient, en el sentit que el principi de la ignorantia iuris és una llei la infracció de la qual no mereix cap pena que no sigui la submissió mateixa del subjecte a la llei. I aquest és l'humor del codi.

⁷Aquest requisit apareix afirmat plenament per primera vegada a l'època de la Revolució francesa: llei del 12 vendemiari de l'any VI (1796).

Capítol 3

LA LLEI DEL LLENGUATGE

Nul homme ne l'ignore en effet, puisque la loi de l'homme est la loi du langage (...)

FC 272

L'experiència psicoanalítica es basa doncs en el fet que el fonament de l'existència humana és la llei, no l'escripta en cap dels codis coneguts, sinó una llei la ignorància de la qual és inclosa en el seu coneixement: és la llei del llenguatge.

En el nostre temps, la lingüística estructural ens fa anar en línia recta cap a l'element mateix del llenguatge i el seu àtom: el significant. Aquest terme no fóra res, perquè com a tal implica només com a noció: "allò que significa". Però el que se n'ha dit, des dels estoics, que ja conegueren aquest punt de partida, fins a Ferdinand de Saussure, que el va fer consistent i indefugible per a tota concepció del llenguatge

que es vulgui presentar com a ciència i, més enllà, en el que se'n continua dient, trobem matèria per a un discurs sobre la llei.

Es en efecte en el Cours de linguistique générale¹ on trobem la fórmula elemental del significant. Encara que el cert és que Saussure no va contemplar pas la classe de subjecte que crea la llei que hi ha implícita en el fet que els homes parlin, és de la seva obra de la que cal partir.

El subjecte del qual es tracta no és reduït a un pur mecanisme formal; si bé com a subjecte de la llei tot li és llegat, això no l'exclou d'una existència decisiva d'ésser vivent. La qüestió que planteja precisament la definició del subjecte és quina part té ell mateix en la transmutació que fa des de la seva posició de submissió morta, pur símbol en tant que cadaveritzat, fins a la de protagonista d'una història de la qual rep els lligams de la llibertat viva. És el mateix llenguatge el que li dóna mort en el joc de l'intercanvi en el qual entra com a símbol, i el que li crea els intersticis en els quals pot viure.

La introducció de la llei, definida per una forma, implica una exclusió del seu sentit. La tasca que ens donem, seguint Lacan, és la de provar que el subjecte de la llei del llenguatge no és deslliurat del sentit, sinó que, ben al contrari, en la càrrega que en rep hi ha implícits no solament la història i les formes de l'amor que la paraula vehicula, sinó també la possibilitat de la creació i de la suposició,

¹F. de SAUSSURE, Cours de linguistique générale (1915).

l'algorisme del càlcul sobre l'altre, la fórmula de la confirmació i de l'assentiment, l'establiment del pacte i la declaració de guerra, coses totes que recapitulen la llei en el sentit d'un destí particular.

La natura del llenguatge

Allò universal de la llengua és la diferència; i, per començar, la diferència entre les llengües.²

El llenguatge és una realitat per a la qual res en el cos humà no hi és preparat. Llei separada d'ell, que malda per fer-se real a través d'unes funcions en les quals es parasita. L'aparell fonatori no és fet per a la funció de la paraula i és separat de les lleis del llenguatge. A partir d'això, les llengües poden ser tan variades com les combinacions que hom pugui fer amb els recursos que es troben per produir sons articulats. Ni el llenguatge té la lògica d'un organisme,³ ni l'organisme és fet per al llenguatge.⁴

²Els cursos efectivament donats per Saussure i a partir dels quals C. Bally i A. Sechehaye van editar el llibre, començaven pel tema de "La diversitat de llengües". Cf. F. DE SAUSSURE, Cours..., op. cit., pàg. 261 i nota 291 de l'edició de Tullio de Mauro.

³"La nouvelle école, serrant de plus près la réalité, fit la guerre à la terminologie des comparatistes, et notamment aux métaphores illogiques dont elle se servait. Dès lors on n'ose plus dire: 'la langue fait ceci ou cela', ni parler de la 'vie de la langue', etc., puisque la langue n'est pas une entité, et n'existe que dans les sujets parlants." Ibid., pàg. 19.

⁴"(...) il n'est pas prouvé que la fonction du langage, telle qu'elle se manifeste quand nous parlons, soit entièrement naturelle, c'est-à-dire que notre appareil vocal

El llenguatge és una presència del passat en el temps actual.⁵ Les llengües, en la seva varietat, són precisament allò que la seva història els ha portat a ser; són testimoni de l'acció diferencial que, a través del temps, ha seguit els solcs marcats per la llei del llenguatge. La llei és alhora allò que fa possible la temporalitat, en sosté les mutacions successives i fa consistent l'estat actual. La varietat present de les llengües mostra la potència d'una llei sincrònica alhora que la diacronia que les ha separat.

El llenguatge es defineix per les lleis que determinen l'existència del signe lingüístic en l'àmbit concret de les llengües. En primer lloc, el signe lingüístic és arbitrari o immotivat en la seva relació amb el significat; en segon lloc, el llenguatge desenvolupa la seva existència concreta linealment, segons una successió cronològica dels seus elements. En tercer lloc, el que un significant és, com a element del llenguatge, vé definit per la seva relació amb els altres. En quart lloc, les llengües diverses demostren en la seva existència allò que de la llei del llenguatge encara no ha passat a la paraula; les llengües són la incompletesa del conjunt de la paraula; la seva diferència demostra l'existència del llenguatge.

De ningú que faci ús del llenguatge (és a dir

soit fait pour parler comme nos jambes pour marcher." Ibid., pàg. 25.

⁵"Le langage (...) à chaque instant (...) implique à la fois un système établi et une évolution; à chaque moment, il est une institution actuelle et un produit du passé." Ibid., pàg. 24.

essencialment que el faci passar a la paraula en una de les llengües diverses) se suposa que les ignori; però el cert és que no s'espera que ningú en pugui donar una formulació.

Aquestes lleis impliquen l'existència d'una certa "vida", una generació i una evolució a la qual les llengües, com a realització del llenguatge, estan sotmeses. Com ho demostra el contraexemple de les llengües artificials: un pic se les fa existir, "el seu control ens defuig".⁸ És un principi de dinàmica, una llei d'incompletesa del llenguatge, que fa néixer la necessitat de sempre noves formacions reals, i dóna pretext a la fantasia de que la llengua és un organisme.

En aquest sentit, la comparació de l'estructura del significant amb el sistema planetari és només vàlida fins a un cert punt: l'estabilitat del llenguatge no és mineral; sempre es torna a posar a prova en una nova realització. La causa del llenguatge no és la mateixa causa que la del món; és impossible d'incloure les lleis del llenguatge dins de la natura, perquè aquesta existeix infinitament distant de la seva causa.

El llenguatge és la causa de les llengües. Però el llenguatge, per si sol, no existeix; només n'existeixen unes realitzacions particulars, com a llengua. És a partir d'aquest punt com Saussure planteja la seva obra de ciència quant al llenguatge; es tracta de posar les lleis de l'objecte en el

⁸"(...) à propos des langues artificielles. Celui qui en crée une la tient en main tant qu'elle n'est pas en circulation; mais dès l'instant qu'elle remplit sa mission et devient la chose de tout le monde, le contrôle échappe." Ibid., pàg. 111.

lloc d'una causa que no cal fingir. I de bell antuvi deixa fora la causa diacrònica: el problema de l'origen del llenguatge no és planteja. Cal aleshores fer llei de la causa formal del llenguatge.

Potser només per una sola raó es pugui parlar difícilment del llenguatge com d'una fisis i de les seves lleis com naturals. El llenguatge és allò que ens permet d'expressar tant les lleis de la natura com les lleis del llenguatge mateix. Si a la natura hi ha llei, és perquè el llenguatge la descobreix.

Així doncs, Saussure extreu una llei del llenguatge sense per això fer-lo fisis. Precisament la ruptura saussuriana rau en la formulació d'una llei científica d'allò que no és natural.

A través dels equívocs i dels termes de doble sentit en les llengües⁷ Saussure dedueix la capacitat de fer una identitat a partir de la diferència. Les lleis del llenguatge vénen a base d'introduir la fixesa de la lletra en el sistema de la paraula. L'arbitrari del significat, el seu valor negatiu i opositiu, i l'ejecció de l'element material de la producció, són caràcters que Saussure troba en l'escriptura i que injecta en la realitat de l'element fònic; crea així la fonètica i, amb ella, la lingüística.

El fonema és en la llengua un element d'unitat a partir del qual es pot parlar de llei i no simplement de regla. Quan la llengua és reduïda a la gramàtica, l'única forma de llei és

⁷Els exemples d'aquesta classe fan un paper essencial en el Cours... de Saussure.

la preceptiva, que de fet no té res a veure amb la necessitat ni amb la universalitat de la llei, sinó amb la voluntat de poder introduïda en la diferència de les llengües.

La universalitat descoberta en els mecanismes de la llengua produeix de fet l'aparició d'una terra incògnita: la inestabilitat de les estructures que és causa del seus canvis. Així les coses, les preguntes a plantejar són: per què prenen tal o tal configuració? Qui dirigeix els canvis fonètics? Saussure va rebutjant successivament: la raça, la geografia, el principi de mínim esforç, la pronunciació infantil, la política, el substracte anterior, la moda.⁸

Aquí podríem trobar el lloc precís per al subjecte en l'estructura. El substracte d'aquest canvi, el seu subjecte doncs, és allò més real de l'estructura fonètica descrita per Saussure, és a dir, allò que mai no entra en el sistema. En efecte, la resta que crea la llei construïda és pròpiament allò que l'obra de la raó presenta de més real. Per la llei, al llenguatge li és deixat l'arbitri d'una elecció humana. El que convé és el mateix que fa Saussure, no recobrir aquesta resta de la raó amb raons precipitades.

La realitat del llenguatge

Hem dit que un dels principis fonamentals del llenguatge és l'arbitrarietat del significant respecte d'allò que amb ell

⁸Ibid., pàgs. 202-208.

és significat. Res en la realitat no motiva l'existència de cap signe lingüístic com a tal signe, el qual per tant ha de ser considerat com a contingent, constituït en l'ejecció de la realitat. On és doncs la realitat del llenguatge?

No cal recórrer al concepte vulgar de la realitat, que no porta a cap reflexió científica; ens queden altres possibilitats.

Podríem proposar la realitat del llenguatge en els termes de la realitat de la paraula; trobaríem aleshores els fenòmens que Benveniste assenyala com a nomen omen, tabús de la paraula, poder màgic del verb.⁹ Però ja hem diferenciat la paraula del llenguatge.

Ens podríem refiar de la ciència moderna, que ens dóna, més que mai, una realitat dessubstancialitzada. Ja que la llengua és una forma i no una substància, allò que desproveeix la realitat de substància sembla preparat per copsar la realitat del llenguatge. Ja que el llenguatge vé de la dessubstancialització, fóra lògic buscar científicament la realitat del llenguatge en el significant mateix, sense més. El terme d'arbitrari, utilitzat pels lingüistes per localitzar epistemològicament el significant, els serveix precisament per deixar de banda tot el problema de la seva relació amb el món. Però no per això deixa de ser-los necessari el concepte d'un "valor" lingüístic, que introdueix una necessitat interna al

⁹E. BENVENISTE, "Nature du signe linguistique" (1939), pàg. 52: "Pour le sujet parlant, il y a entre la langue et la réalité adéquation complète: le signe recouvre et commande la réalité; mieux, il est cette réalité." El que vol dir Benveniste aquí és que el subjecte de la paraula no és en la millor posició per copsar la realitat del llenguatge.

significant, però en l'ordre del significat. És un fet que no hi ha cap llengua que acumuli significants inútilment; tots tenen un valor conceptual lligat necessàriament al dels altres.¹⁰

També podríem considerar la qüestió des de la perspectiva nominalista, segons la qual la realitat és indiferent als signes que són fets per prendre'n possessió.

En tot cas no podem mantenir la contradicció saussuriana entre el seu signe i una idea de pensament que es pensa, o d'una matèria idèica contínua retallada amb el significant. No hi ha una realitat massissa, sobre la qual el signe projectaria el seu mapa de diferència, sinó que allò que és, ho és en la seva diferència. El que no encaixa en Saussure (i que, segons diu Benveniste quan intenta agafar el problema que ell deixa estar, délaisse, perquè suposadament no afecta al lingüista¹¹) és una realitat concebuda segons la substància aristotèlica.

Però justament en aqueix deixar estar la realitat hi ha la seva inclusió: en fer-la fora, se la fa present d'alguna manera.¹² Així, en l'oscil·lació entre presència i absència hem de trobar la clau de volta del llenguatge. A aquesta

¹⁰Un exemple d'aquest problema fóra la introducció per part de Pompeu Fabra i el seu equip del mot vaixell per a referir-se a una realitat que de fet ja tenia un nom, "barco", pertanyent a una altra llengua.

¹¹E. BENVENISTE, op. cit., p. 52.

¹²Com diu Benveniste, "la chose expressément exclue d'abord de la définition du signe (...) s'y introduit par un détournement et (...) y installe en permanence la contradiction". Op. cit., pàg. 50.

conclusió ens porta Lacan, encara que sigui fent la marrada per una història un tant mítica, que seguirem ara mateix.

Capítol 4
MES QUE EL DO SIMBÒLIC

Cette neutralisation du signifiant est-elle le tout de la nature du langage?

FC 272

Suposem que tot comença per l'intercanvi social més elemental, definit per una estructura reduïda a un sol element, que entra en el joc simbòlic només presentant la seva absència o la seva presència. L'etnologia moderna ha construït amb la noció de do el que podria ser un llenguatge reduït a la seva mínima expressió, la que podríem considerar com a primigènia. En efecte, quan l'objecte esdevé un do, perd alguna cosa de la seva realitat per guanyar-ne una altra, la que el defineix com a símbol; però en aquest punt no ens podem quedar, perquè l'evolució de la humanitat ha introduït en l'intercanvi simbòlic uns perfeccionaments que ens impedeixen de considerar-lo com el llenguatge i com tot el llenguatge. En

efecte, hi ha dons que ofenen, existeixen obsequis enganyívols, certs objectes són arrabassats sense dret i, per la via de la guerra, acaben formant part del dret, encara que només sigui el de la venjança.

El do

La introducció en l'etnologia de la noció de do va associada a l'obra de Marcel Mauss. El seu Essai sur le don¹ no solament conté una descripció del funcionament del do com a base dels sistemes de lligam social de les societats anomenades primitives o antigues, sinó que, com diu Lévi-Strauss, ell "ha introduït i imposat la noció de fet social total".²

El do segons Marcel Mauss és un antecedent legítim de la noció de l'estructura del llenguatge, en el sentit que la totalitat que aquesta tracta de copsar requereix una reducció en elements, de la qual aquell concepte dóna la funció més elemental. Per a Mauss, el do és un element universal de l'intercanvi i, més enllà, del lligam social com a tal, fins al punt que es podria plantejar l'existència de societats sense cap altra base d'existència que el do.

Com diu Lévi-Strauss, "per primera vegada en la història del pensament etnològic s'havia fet un esforç per transcendir

¹(1923-1924)

²C. LEVI-STRAUSS, "Introduction à l'oeuvre de Marcel Mauss" (1950), pàg. xxiv.